

УДК 94:341.485](477)''1932/1933''

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2022.54.11609>

ПУБЛІКАЦІЇ УСНОІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМИ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ (1932–1933): АРХЕОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Тетяна БОРЯК

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (докторантура),
вул. Володимирська, 64/13, Київ, 01601, Україна,
e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7472-0014>

Незважаючи на величезний масив опублікованих збірок усноісторичних джерел з Голодомору, мало уваги приділялося саме археографічному аспектові введення до наукового обігу цього типу історичних джерел. Дослідники переважно звертались до змісту таких джерел. Увага ж упорядників видань усноісторичних джерел з голоду була прикута до постаті інтерв'юєрів, проблем записування наративів тощо. Авторка на основі багаторічної роботи з усноісторичними джерелами пропонує десять груп чинників, які впливають на кінцевий продукт – публікацію збірки свідчень очевидців Голодомору. Зазначені групи умовно поділено на три рубрики. Умовно – бо ці аспекти взаємопов'язані, однак для кращого представлення проблеми були вирішено виокремити три блоки.

До першої рубрики віднесено проблеми, пов'язані безпосередньо з виданнями: відсутність єдиного методичного центру та єдиних прийнятих рекомендацій, що в свою чергу спричинене економічними обставинами та кризою гуманітаристики в 1990-ті рр. Виходячи з двоєдиної сутності усноісторичного джерела, авторка запропонувала наступні другу і третю рубрики. Друга пов'язана з постаттю респондента (час запису – за умов відходу покоління та травматичністю досвіду проживання Голодомору). Остання третя рубрика розглядає проблеми археографії видань усноісторичних джерел крізь призму постаті інтерв'юєра (фаховість; повнота даних легенди, зокрема, місцеперебування свідка у момент голоду; географічна диспропорція записування усної історії; розпорошення місць архівного зберігання усноісторичних джерел (у разі їхнього передавання на зберігання взагалі); відсутність таких даних для низки колекцій усноісторичних джерел).

Наведена специфіка археографічної культури публікації усноісторичних джерел може бути використана при подальших підготовках видань збірок таких документів та зможе покращити їхню якість та розширити джерельну базу історичної науки. Нарешті, авторка зробила вибірку колекцій опублікованих усноісторичних джерел з Голодомору. Спираючись на виокремлені десять факторів, проведено аналіз рівня археографічної культури видань і запропоновано дві збірки, які, порівняно з іншими, змогли максимально наповнити легенди до опублікованих джерел та подати науковий апарат.

Ключові слова: Голодомор, усноісторичні джерела Голодомору, збірки свідчень, археографія, інтерв'юєр, респондент.

Постановка проблеми. Поточне тематичне бібліографування проблеми Голодомору в Україні, розпочате Одеською національною науковою бібліотекою у співпраці з Інститутом історії України НАН України понад два десятиліття

тому, представляє зведену бібліографічну ситуацію у трьох томах (станом на 2011 р.) таким чином: загалом побачило світ бл. 19 тис. публікацій, у тому числі за період 1932–2000 рр. – 6 тис. позицій (т. 1), приблизно стільки ж за 2001–2006 рр. (т. 2) та за 2007–2011 рр. (т. 3)¹. Відомості про збірки усноісторичних джерел з Голодомору (кількісні параметри обсягу оприлюднених свідчень потребують спеціального дослідження і залишаються досі відкритими) подано у розділах “Книги і статті загального характеру, наукові розвідки, спогади і свідчення очевидців” та “Література про Голодомор в окремих областях”. Упорядниками згаданих бібліографічних довідників було пророблено титанічну роботу. На сьогодні можна вважати, що оприлюднення основного, *базового* масиву археографічних публікацій (як документальних джерел, так і усноісторичних), станом на 2011 р. в основному завершено, хоча документальні та візуальні джерела, безумовно, будуть і надалі виявлятися і публікуватися. А от подальше збирання і публікація усноісторичних свідчень виглядають вкрай проблематично, адже покоління безпосередніх свідків Голодомору здебільшого вже відійшло у засвіти (і тут 2011-й рік виявився рубіжним: тоді наймолодшим безпосереднім свідкам виповнювалося по 85–90 років, що значно перевищує середню тривалість життя в Україні). Що стосується свідчень їхніх нащадків, то вони потребують спеціального інструментарію, зокрема для верифікації відомостей. Зрозуміло, науковці продовжують як свої студії у цій царині. Втім на тлі величезного масиву оприлюднених усноісторичних джерел майже повна відсутність спеціальних археографічних досліджень про них виглядає дещо парадоксальною.

¹ *Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик*, вип. 1., упорядники Лариса Бур’ян і Інна Рікун. Одеса; Львів: Вид-во М. П. Коць, 2001; *Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик*, вип. 2, упорядники Лариса Бур’ян і Інна Рікун. Одеса: Вид-во Студія “Негоціант”, 2008; *Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик*, вип. 3, упорядники Лариса Бур’ян і Інна Рікун. Одеса, 2014, доступно 11 листопада 2021, http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&21DBN=ELIBS21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0010446 (третій том покажчика було удоступнено лише в електронному вигляді; він так і не побачив світ у традиційному книжковому форматі).

² Людмила Іваннікова, “Усні меморати про голод”, *Слово Просвіти* 31(408), 2–8 серпня (2007): 5, доступно 11 листопада 2021, <http://slovo-prosvity.org/pdf/2007/Slovo-31.pdf>; Людмила Іваннікова, “Пам’ять людська не вивірюється”, *Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив*, упоряд. о. Юрій Мицик, т. 6. (Київ: Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2008), 23–30.

³ Див., напр.: о. Юрій Мицик, “Вступ”, *Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив*, упоряд. о. Юрій Мицик, Людмила Іваннікова, т. 3. (Київ: Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2006), 12; о. Юрій Мицик, “Вступ”, *Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив*, за ред. о. Юрія Мицика, т. 10. (Київ, 2014), 7; о. Юрій Мицик, “Вступ”, *Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив*, кер. проекту о. Юрій Мицик, т. 8. (Київ, 2012), 6–8. Див. також інші томи серії.

Аналіз досліджень. Низки питань, пов'язаних з інтерв'юерами та записами інтерв'ю, торкалися: Людмила Іваннікова (питання травми та довіри інформанта²); о. Юрій Мицик (постаті інтерв'юерів; географічна диспропорція; довіра інформантів до інтерв'юерів; обробка записів³), Тетяна Боряк (паспортизація; проблеми запису інтерв'ю через довіру та рівень підготовки інтерв'юерів; географічні параметри⁴).

Ірина Магрицька наголосила на болісній і незмінній присутності Голодомору серед інших тем, з яких власне і збиралися проводити опитування: інформанти “у відповідь на прохання описати історичні факти, які залишили найбільший слід у їхній пам'яті, починали розповідати про голод 1932–33 років”. Також вона приділила увагу питанням організації експедицій та фальсифікації запису⁵.

Розгорнутий аналіз методики збирання й аналізу усних свідчень надав Сергій Білівненко. Він пропонує брати до уваги такі чинники, як вік; “культурні, особистісні та політичні орієнтації” інформанта; травматизм події (коли непрямими запитаннями вдавалося досягти більшої відкритості респондента, ніж за допомогою прямих⁶; але тут виникає делікатне питання балансу між професіоналізмом інтерв'юера та етикою проведення ним польових досліджень, зокрема в інструментах “отримання” інформації).

Валерій Тимофеев, упорядник одного з найперших збірників усноісторичних джерел “Неоголошена війна” (1993) детально проаналізував шлях до публікації видання⁷. Музейним працівником у 1988 р. він поставив завдання дослідити Голодомор. Обстеживши обмежену джерельну базу, дослідник звернувся як до “єдиного офіційного джерела відомостей про померлих – свідчень очевидців”, так і записування “усної історії” від них⁸. Робота тривала з 1989 по 1993 р. В. Тимофеев чесно зізнається, що він би зупинився на кількох публікаціях, якби не зустрів з мелітопольським підприємцем та меценатом О. Іотком. Дізнавшись про матеріал, накопичений музейним працівником, бізнесмен запропонував профінансувати видання книги. Оскільки упорядник хотів видати збірку у 60-ті роковини трагедії, то попросив керівництво музею перевести його на півставки, аби мати можливість завершити роботу і підготувати книгу до друку. У відповідь

⁴ Тетяна Боряк, “Усна історія Голодомору: теоретико-методологічний і джерелознавчий виміри”, 1933: “І чого ви ще живі?”, упоряд. Тетяна Боряк. (Київ: ТОВ “Видавництво ‘Клію’”, 2016), 52–77.

⁵ Ірина Магрицька, “Від упорядника”, *Врятована пам'ять. Голодомор 1932–33 років на Луганщині: свідчення очевидців*, упорядник Ірина Магрицька, т. 1. (Луганськ: Промдрук, 2008), 18–25.

⁶ Сергій Білівненко, “Методика збирання усних свідчень з історії Голодомору 1932–1933 років”, *Голодомор 1932–1933: запорізький вимір*, ред. кол. Федір Турченко, Віктор Чабаненко та ін. (Запоріжжя: Просвіта, 2008), 189–190.

⁷ Валерій Тимофеев, “До історії появи ‘Неоголошеної війни’”, *Голодомор 1932–1933: запорізький вимір*, ред. кол. Федір Турченко, Віктор Чабаненко та ін. (Запоріжжя: Просвіта, 2008), 231–234.

⁸ Тимофеев, *До історії появи ‘Неоголошеної війни’*, 232–233.

почув пропозицію або залишатися на повній ставці, або звільнитися. Обравши другий варіант та влаштувавшись вахтером, вдома і на роботі В. Тимофеев працював над збірником. Оскільки видавництва “в південних та східних регіонах за таку роботу не взяли б, спонсор знайшов можливість домовитися про це на Тернопільщині”; на жаль, через такі логістичні перипетії сигнальний примірник не потрапив до упорядника, що не дало йому змоги виправити помилки⁹. Тому про високу археографічну культуру видання за таких умов не доводиться говорити, – хоча упорядник вказував місце проживання респондента під час голоду, якщо воно відрізнялося від пізнішого; подано прізвище, ім’я та по батькові та роки народження респондента; в одному випадку зафіксовано професію інформантки (учителька). Додамо, що з подібною проблемою – пошуками видавця, який наважився б видрукувати збірку усноісторичних джерел про Голодомор, – зустрівся і рукопис Володимира Маняка та Лідії Коваленко “Голод 33-й”, – підготовлений до друку текст більше двох років “поневірявся по видавництвах”¹⁰.

Фактично єдиною авторкою, яка намагалася спеціально охарактеризувати масив видань усноісторичних джерел з Голодомору, стала Олександра Веселова (1939–2015). Вона зробила короткий огляд “хрестоматійних” публікацій (“Голод 33-й” В. Маняка та Л. Коваленко; “Безкровна війна” та “Мор” Олександра Міщенко), а також низки регіональних видань (2003)¹¹. Дослідниця наголошує на уніфікованому характері нарративу усноісторичних джерел, записаних у різні роки і у різних країнах. Характеризуючи збірку 1999 р. “Портрет темряви”, О. Веселова наводить відгук Джеймса Мейса на видання: “такі ж зразки голодомору і репресій є в тритомнику усних свідчень Американської комісії дослідження голодомору в Україні”¹².

Євгенія Шаталіна виокремила засадничі риси збірки усноісторичних джерел, зібраних В. Маняком та Л. Коваленко-Маняк: автори дотрималися основних джерелознавчих принципів: “комплексності і вірогідності”, причому, наводячи дане твердження, вона посилається на слова упорядників, що “свідчення очевидців голодомору відіграють роль документального джерела і становлять основу праці” (1995)¹³.

⁹ Тимофеев, *До історії появи “Неоголошеної війни”*, 233–234.

¹⁰ Олександра Веселова, “Українські збірники документів і матеріалів з питань голодомору”, *Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки*, редкол. Валерій Смолій (голова) та ін. (Київ: Наукова думка, 2003), 53.

¹¹ Веселова, *Українські збірники документів і матеріалів з питань голодомору*, 53–69.

¹² Веселова, *Українські збірники документів і матеріалів з питань голодомору*, 63.

¹³ Євгенія Шаталіна, “Вклад Володимира Маняка і Лідії Коваленко у створення джерельної бази Голодомору”, *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини і наслідки. Міжнародна наукова конференція, Київ, 9–10 вересня 1993 р.: матеріали*, відп. ред. Станіслав Кульчицький. (Київ, 1995), 168–169.

Сучасний канадський історик Богдан Клід поглиблено аналізує одну публікацію усноісторичних джерел з голоду “Біла книга про чорні справи Кремля” (далі – “Біла книга”) під кутом зору достовірності записів усної історії (2014)¹⁴. Починає він з пояснення Роберта Конквеста, наведеного у передмові до книги “Жнива скорботи”: такі свідчення, запозичені автором із праці Семена Підгайного, незважаючи на багаторічну критику цих джерел з боку радянських та інших рецензентів, на сьогодні є реабілітовані. Один з критиків Р. Конквеста Крейг Вітні закидав йому, що він, мовляв, беззастережно став на сторону усноісторичних джерел, не маючи достатньої кількості “класичних” архівних джерел на підтвердження своїх аргументів. Інший критик Дж. Арч Гетті називав видання “Біла книга” ні більше, ні менше як пережитком “холодної війни”.

Б. Клід підсумував, що така критика усноісторичних джерел, які використав у своїй книзі Р. Конквест, походила з кід, “пов’язаних з північноамериканською лівицею”¹⁵, тобто йдеться не про виважену критику науковця, а про радше політичну оцінку цього специфічного виду історичного джерела. Б. Клід констатує, що критики та рецензенти “так і не зуміли проаналізувати та дати оцінку щодо питання використання цих джерел: чи свідчення і спогади були правдивими та чи вони допомагають нам зрозуміти суть Голодомору. Критичні відгуки швидше зосереджувалися на звинуваченні в упередженості очевидців та їхніх політичних переконаннях”¹⁶.

Повертаючись до критики “Білої книги” як історичного джерела, Б. Клід вказує на її недоліки, які, на жаль, частково притаманні і сучасним українським виданням: брак “належного наукового апарату. Нема посилань на архіви чи колекції, де зберігалися оригінальні матеріали, написані українською мовою. Мало відомостей про переклад і спосіб його здійснення”, а анонімність низки респондентів, зрозуміла і виправдана, не дає на сьогодні змоги встановити “достовірність осіб декотрих авторів спогадів”¹⁷.

За браком місця ми не торкаємось у статті археографічних проблем розділу “Свідчення” 18-ти томів наймасштабнішого за новітню добу видавничого проєкту з проблеми Голодомору “Національна книга пам’яті жертв Голодомору” (2008), – такий аналіз потребує окремої публікації¹⁸. Зауважимо лише, що різка критика на адресу цього проєкту прозвучала з боку Георгія Касьянова, який не залишив

¹⁴ Богдан Клід, ““Біла книга про чорні справи Кремля”: 60 років згодом”, *Historians*, 1 червня (2014), частина II, доступно 11 листопада 2021, <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1181-bohdan-klid-bila-knyha-pro-chorni-dila-kremlia-shistdesiat-rokiv-zhodom-chastyna-ii>.

¹⁵ Богдан Клід, “Біла книга про чорні справи Кремля”: 60 років згодом. Частина II.

¹⁶ Богдан Клід, “Біла книга про чорні справи Кремля”: 60 років згодом. Частина II.

¹⁷ Богдан Клід, “Біла книга про чорні справи Кремля”: 60 років згодом. Частина II.

¹⁸ Короткий огляд археографічної культури видання подала Т. Боряк у: Боряк, “Усна історія Голодомору: теоретико-методологічний і джерелознавчий виміри”, 71–73.

без уваги недоліки видання (2019)¹⁹. По суті, згаданий науковець взагалі відмовляє усним джерелам у праві називатися джерелами, зокрема він критикує представлення істориками “спогадів як свідчень, тотожних документальним”, вбачаючи у такому виді джерела *більше пам'яті*, ніж *власне свідчень* про події, якщо порівнювати їх з узятими з архівних документів відомостями²⁰.

Мета статті: дослідити, які чинники та проблеми пов'язані з введенням до наукового обігу усноісторичних джерел з Голодомору, та як аналіз археографічної культури видань може допомогти джерелознавчим дослідженням усноісторичного джерела, а також виокремити видання, що дотримувались високих археографічних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Критиків та прихильників використання усноісторичного джерела з Голодомору хвилює питання його достовірності. По-перше, для діаспорних публікацій усної історії з теми була актуальною проблема політичних переконань. Мовляв, втікачі з СРСР були очевидними противниками радянського режиму, ще й на додачу “колаборантами нацистів”. Тому, мовляв, не можна вірити та публікувати їхні свідчення про голод, бо останні спотворені призвою їхніх політичних уподобань. Але у випадку з усноісторичними джерелами, записаними уже в Україні, питання про політичні переконання свідків перестало бути актуальним і таким, що стоїть на заваді сприйняття їхніх усних історій як достовірних.

По-друге, проблему щодо правдивості наданих респондентом даних можна вирішити шляхом співставлення низки свідчень з різних регіонів, зібраних у різні роки різними інтерв'юерами у різних селах (і навіть у різних країнах, адже на сьогодні маємо доступ до низки усноісторичних джерел, записаних за кордоном). Висвітлені у свідченнях проблеми цілком корелюються із листами селян початку 1930-х рр., що торкаються подібних питань. Нарешті, дані документів про обшуки, голодування, канібалізм, дитячу безпритульність цілком узгоджуються з наративом усноісторичних джерел.

Хоча, дійсно, прискіпливий археографічний та джерелознавчий аналіз публікацій усноісторичних джерел неодмінно приведе нас до проблеми доброчесності й сумлінності інтерв'юера: чи дійсно свідчення було записане від конкретного респондента саме з цього села/регіону? Чи недосвідчений молодий інтерв'юер, з метою виконання завдання, поставленого шкільними вчителями чи університетськими викладачами, скопіював його з різних джерел, скопіював з якогось мережевого ресурсу чи навіть просто вигадав (адже цього не можна виключати; хоча, за великим рахунком, навіть у випадку такої фальсифікації компілятор спиратиметься, скоріше за все на *типові*, а відтак –

¹⁹ Георгій Касьянов, *Розрита могила. Голод 1932–1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті – 2000-ні)*. (Харків: Фоліо, 2019), 62–63; 279.

²⁰ Касьянов, *Розрита могила. Голод 1932–1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті – 2000-ні)*, 271.

масові, повторювані приклади свідчень і саме їх, а не випадкові, поодинокі, нетипові, а відтак, за логікою, “підозрілі” в його ситуації свідчення він візьме за основу).

Найкращим інструментом *формальної верифікації* (ми не говоримо зараз про *змістовну верифікацію*) тут може стати аудіо- чи відеозапис інтерв'ю (або листи очевидців, оформлені з наданням персональних даних та переданих на зберігання до архівної чи музейної установи уже у наш час). Якщо ж такі технічні засоби верифікації факту інтерв'ю та особи респондента відсутні, то спробувати бодай частково вирішити зазначену дилему можна двома шляхами: через укладання зведеного реєстру свідків та відповідно інтерв'юєрів і записаного нарративу, а також шляхом аналізу загальної археографічної культури видання та історії підготовки конкретної збірки до друку. Тоді треба спробувати відповісти на низку запитань: чи зберігся у доступному для істориків вигляді оригінал свідчення; як було організовано експедиційний проєкт; якими були засади проведення інтерв'ю та хто виступав у ролі інтерв'юєрів; наскільки повними є легенди до усної історичних джерел з теми тощо.

Наш досвід роботи з усної історичними джерелами засвідчує передусім просту й очевидну тезу, яку все ж таки варто артикулювати: чим давніше було проведено запис, тим імовірніше, що перед нами цілком оригінальне джерело. Цього не можна гарантувати, коли ми маємо справу із масовим залученням до записування свідчень ледь не дітей молодшого шкільного віку; до того ж коли їхній керівник відчував при цьому тиск згори і вимогу за будь-яку ціну та якнайшвидше провести опитування і звітувати про завершення роботи.

Нарешті, нагадаємо, що тоталітарна держава докладала величезних зусиль на забезпечення контролю над пам'яттю, задля чого улюблені критиками “класичні” архівні документи були почищені, вихолощені та значною мірою знищені (особливо якщо йдеться про початок – середину 1930-х років). Р. Конвест влучно згадує про радянський уряд як найбільшого фальсифікатора²¹ – ця теза підкреслює умовність “правдивості” класичних архівних джерел у висвітленні Голодомору: їх треба вивчати, застосовуючи критику джерел, та порівнювати їхні дані з даними інших джерел (усні свідчення, щоденники, мемуари, західна преса, реляції дипломатів тощо).

Розглянемо проблемні археографічні питання введення до наукового обігу усної історичних джерел з Голодомору. Публікація таких джерел викликає низку труднощів, відсутніх при введенні до наукового обігу джерел з іншої тематики. Для зручності аналізу ми виокремили десять груп чинників, що впливають на археографічну культуру тематичних публікацій.

Однак перш ніж перейти до їхнього розгляду, слід віддати належне титанічній праці упорядників. Робота, яку проводили перші збирачі свідчень, особливо у другій половині 1980-х та на початку 1990-х рр., дійсно заслуговує на визнання.

²¹ Богдан Клід, ““Біла книга про чорні справи Кремля”: 60 років згодом”.

Федір Турченко називає вчинок В. Тимофєєва, який опублікував спогади 51-го очевидця Голодомору, актом “громадянської мужності”²², а Євгенія Шаталіна вживає термін “громадянський подвиг”, характеризуючи роботу Володимира Маняка та Лідії Коваленко²³. Ми долучаємось до висловлювання пошани на адресу збирачів та упорядників свідчень очевидців. Однак дослідники, які стикнулися з потребою записувати та упорядковувати наративи про голод, не завжди мали час та знання для дотримання археографічних стандартів (які ще треба було опрацювати та запровадити) щодо введення до наукового обігу усної історичної джерел про Голодомор.

Десять груп можна поділити на три умовні блоки:

І. Проблеми, пов’язані безпосередньо з публікацією усної історичної джерел з Голодомору

1) Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, коли в Україні з’явилися перші публікації усної історичної свідчень, по суті були *відсутні археографічні засади публікації такого виду історичного джерела*. На відміну від більш-менш унормованих засад видання документальних джерел, усні свідчення перебували на маргінесі уваги істориків та вважалися предметом уваги ледь не винятково етнографів. Останні ж використовували меморати у дослідженнях традиційної культури на свій розсуд, вирішуючи проблеми своєї науки. Відсутність єдиних методичних засад спричинила різнобій у серійних та поодиноких публікаціях усної історичної джерел. Кожен упорядник на свій розсуд трактував специфіку розшифрування запису; наповнення легенди до джерел, включених до його видання; склад наукового апарату.

2) Певну *неповагу упорядників до культури видання* ймовірно можна також пояснити відсутністю скоординованого центру з роботи над усної історичними джерелами. Упорядники були спеціалістами з різних дисциплін (історія, архівна та музейна справа, етнологія, журналістика), мали різний досвід роботи з виданням джерел (якщо взагалі мали), тому готували збірки до друку на власний розсуд, не узгоджуючи вихідні засадничі методичні позиції.

3) Видання 1990-х рр. виходили в світ за умов хронічного недофінансування гуманітаристики, а це спричиняло *максимальне спрощення роботи упорядників* задля можливості видання тієї чи іншої збірки взагалі. Видання другої половини 2000-х рр., навпаки, реалізовувалися в умовах цілеспрямованої політики історичної пам’яті, коли записування та публікації записаних наративів

²² Федір Турченко, “Пізнати правду...”, *Голодомор 1932–1933: запорізький вимір*, ред. кол. Федір Турченко, Віктор Чабаненко та ін. (Запоріжжя: Просвіта, 2008), 9. Додамо, що гонорар від книги В. Тимофєєв передав на спорудження пам’ятного Хреста в с. Костянтинівка Мелітопольського району (Мелітопольський міський краєзнавчий музей. Вечір пам’яті “Неоголошена війна”, 24 листопада 2017 р.), доступно 11 листопада 2021, <http://melitopol-museum.zp.ua/news/77>).

²³ Веселова, “Українські збірники документів і матеріалів з питань голодомору”, 54.

активно заохочувалися, подеколи – на шкоду якості. Водночас активне використання мережевих ресурсів для таких публікацій (архівна спільнота тоді не випадково назвала такі джерела “крихкими”) спричинило легку втрату величезного масиву свідчень, що у 2005–2008 роках активно виставлялися у спеціальних розділах на сайтах практично усіх обласних державних адміністрацій та державних архівів областей (як структурних підрозділів ОДА), а 2010 р. з приходом до влади Віктора Януковича були блискавично і безслідно прибрані (точніше – “зачищені”) з цих вебсайтів.

4) Своєрідним перехідним “містком” від першого блоку до другого є різниця між “класичним” архівним документом (він трактується як продукт діловодства, що утворився в результаті діяльності певної установи чи органу влади, втратив оперативне значення і відклався на архівне зберігання) та усноїсторичним джерелом. На відміну від “класичного” архівного джерела, з яким звикли працювати історики, *усноїсторичне джерело є продуктом співпраці двох сторін: інтерв’юера та інформанта*. Відповідно, легенда до публікації такого джерела мала б включати максимально повні відомості про обидві сторони (місце та рік запису інтерв’ю, рік народження, ім’я та прізвище, соціальний статус та освітній рівень обох сторін, місце роботи інтерв’юера; місце проживання респондента на момент настання події, про яку йдеться). Мрією дослідника було би означення місця подальшого зберігання оригіналу розшифрованого інтерв’ю.

II. Проблеми, пов’язані з постаттю респондента, що впливають на зміст та якість джерела

5) Суттєвим фактором “тиску” на дослідників, які організовували записування усної історії з теми, був *час*. Історики намагалися записати якомога більше свідчень, оскільки розуміли, що відхід покоління невдовзі позбавить історичну науку *потенційного* величезного масиву усноїсторичних джерел. Уявімо, скільки представників цього покоління було вже втрачено за півстоліття вимушеної німоти, – це були люди, які під час голоду були дорослими і могли бути носіями свідчень про багато аспектів життя того періоду, на відміну від наступного покоління – дітей, які могли лише за переказами батьків і дідів описати досвід переважно власної родини, та й то – фрагментарно.

Тому, опинившись перед дилемою (чекати на кращі умови організації експедицій та записів і втрачати носіїв інформації через природну зміну поколінь, чи, незважаючи на низьку технічну якість забезпечення інтерв’ювання та потенційно низький рівень інтерв’юєрів, все ж записувати і публікувати записи, не завжди оглядаючися на дотримання високих археографічних норм), небайдужі науковці і аматори обирали друге. Звідси й не проведення верифікації наративу, і відсутність технічних засобів (за допомогою яких можна було б передати записи на архівне зберігання на тих чи інших носіях), і передрук свідчень.

2014 р. о. Юрій Мицик зазначив у передмові до останнього, 10-го тому своєї серії публікацій “Український голокост”, що даний том “є завершальним”, адже “практично відійшло покоління, яке пережило голодомор і може подати про нього свідчення, нехай і дуже лаконічні”²⁴. Не можна не погодитись з таким твердженням. Залишилося ввести до наукового обігу недруковані записи, зібрані раніше, та підходити до створення єдиної бази усної історичних джерел з Голодомору.

б) Суттєвою рисою усної історичних джерел про голод є *глибоко травматичний характер події*, про яку інтерв’юери намагаються записати оповідь. Це подія, від якої помирали члени родини респондента; яка могла спричинити сирітство дитини чи репресії стосовно батьків; яка була під заборону до пригадування. Відповідно, певний відсоток потенційних респондентів просто відмовлявся говорити про Голодомор, звужуючи поле для запису та подальшої публікації їхньої оповіді як усної історичного джерела у майбутньому.

З цим аспектом пов’язано також питання довіри, яке піднімає Л. Ваннікова. Довіра може існувати чи ні, безвідносно до того, чи відчуває респондент травматичність події (проблема встановлення довіри пов’язана з іншим чинником, передусім – фаховістю інтерв’юера). Але у випадку з переживаннями, які викликає згадка про голод, довіра між обома сторонами є чинником, що може допомогти респонденту розкритися, або ж навпаки, закритися і не допустити “пригадування” травматичної події.

III. Проблеми, пов’язані з інтерв’юерами

7) Оскільки завданням інтерв’юера є “витягти” максимум інформації за темою дослідження, постає питання його *фаховості* (наскільки він обізнаний у темі) та його підходу до опитування (наявність та структура запитальника; чи є він чітко структурованим, чи це анкета з довільними питаннями; чи є оповідь респондента вільною; чи ставив інтерв’юер уточнюючі питання, чи задовольнявся відповідями “так” чи “ні”).

Нагадаємо, що зокрема під час підготовки “Національної книги пам’яті жертв Голодомору” у багатьох випадках, як уже зазначалося, учасниками записування наративів ставали навіть не студенти, на чию професійну зацікавленість можна було хоча б частково розраховувати, а учні шкіл. Створювалися спеціальні пошукові загони, які збирали дані під керівництвом учителів. Були, звичайно, і зацікавлені у записуванні усної історії краєзнавці та аматори; професійні працівники архівів, музеїв та бібліотек. Ба більше, у проекті із записування усної історії про голод брали участь і посадовці низової ланки місцевого самоврядування, і працівники апарату районних державних адміністрацій.

²⁴ Мицик, “Вступ”, т. 10, 6.

8) Суттєвою проблемою, яка перешкоджає повноцінному використанню усного свідчення як джерела з історії Голодомору, є *географічні параметри* місця події, передусім – відсутність прив'язки місця проживання респондента під час голоду. Часто-густо запитання інтерв'юера навіть не передбачали згадки про місцеперебування свідка у 1932–1933 рр., або інтерв'юер не уточнював місце події та задовольнявся загальною назвою регіону (напр., Київщина).

У багатьох випадках фіксувалося місце запису інтерв'ю. Але тоді не зрозуміло, чи співпадало воно з місцем перебування респондента під час голоду, чи ні. Іноді з тексту видно, що мова йде про зовсім інший населений пункт, ніж зазначено в легенді. Подеколи свідки називали лише назву села, не уточнюючи його приналежності до району чи хоча б області. Відтак не завжди можна співвіднести це село з конкретним населеним пунктом, – оскільки сіл з такою назвою у названій області могло бути кілька, чи навпаки, – його не було в області чи районі, про які йшлося. Зміни адміністративних кордонів, перейменування, зникнення та об'єднання сіл і районів також стоять на заваді чіткій локалізації конкретного населеного пункту. Подеколи респондент наводить назву свого місцеперебування за старим адміністративно-територіальним поділом, що також ускладнює пошук сучасного відповідника.

На жаль, зазначена специфіка географічного параметра місця подій з різних причин часто опиняється за межами уваги як інтерв'юерів, так і упорядників. Втім цей аспект є вкрай важливим для коректного введення до наукового усного свідчення як історичного джерела з історії Голодомору.

9) Не можна не відзначити і певні *географічні диспропорції*. Якщо свідчення збирали студенти великих університетів, то, як правило, місце записування свідчень знаходяться або недалеко від місця навчання, або, спорадично, – в селах, звідки студенти були родом. Тому часто записи стосуються населених пунктів довкола великих міст, де навчалися студенти, не доходячи до віддалених сіл, які перебували на периферії функціонування закладу вищої освіти. Так характеризує ситуацію о. Юрій Мицик: “Оскільки інтерв'юерами виступали студенти Києво-Могилянської академії (а відтак родом переважно з Києва, Київщини та сусідніх областей), то “природно, що більшість свідчень студенти записали саме у цьому регіоні (Київська, Вінницька, Житомирська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська області)...”²⁵.

У випадку ж із записуванням нарративу працівниками закладів культури або інших дотичних сфер чи органів влади, тут уже поставало питання особистісного підходу до поставлених завдань, а також позиція керівництва, – що врешті-решт також впливало на повноту чи неповноту представлення джерел по регіонах. Зрозуміло, цей фактор впливав на географічні параметри усноісторичних джерел, включених до серійних видань, і набагато меншою мірою чи взагалі не стосувався регіональних збірників, що готувалися на місцях за результатами

²⁵ Мицик, “Вступ”, т. 3, 12.

проведених експедицій; упорядники самостійно планували маршрути, без прив'язки до місця народження чи проживання інтерв'юєрів.

10) Нарешті, остання проблема, пов'язана з інтерв'юєрами та археографічною культурою видання, – це відсутність налагодженого процесу передавання опрацьованих свідчень до єдиної установи або мережі архівних установ – наприклад, регіональних архівів. Є дані про зберігання низки колекцій таких усноісторичних джерел з Голодомору у державних архівах низки областей²⁶; в архівних відділах районних державних адміністрацій²⁷; музеях²⁸; закладах вищої освіти²⁹; в Асоціації дослідників голодоморів³⁰; в особистих колекціях інтерв'юєрів. Низка колекцій усноісторичних джерел вочевидь втрачена. Інтерв'ю, записані на аудіо- чи відеоносіях не одне десятиліття тому, уже, скоріше за все, втрачені через неналежні умови зберігання плівок. Про якісь колекції ми взагалі не маємо даних – так, архіви Спілки письменників України були розпорошені, і ми не знаємо, де зберігаються (якщо взагалі збереглися) оригінали свідчень збірника “Голод 33-й”³¹.

Виходячи з окреслених вище проблем та чинників, коротко проаналізуємо низку публікації усних свідчень про Голодомор з точки зору археографічної культури. З огляду на значну кількість оприлюднених збірок усноісторичних джерел, ми зробили певну вибірку. До аналізу залучено передусім кілька багатотомних серійних проєктів: “Український голокост” за ред. о. Ю. Мицика (2003–2012); “Пам'ять народу” за ред. О. Веселової (2009), загальноукраїнських (“Голод-33” за ред. В. Маняка та Л. Коваленко, 1991) та регіональних (“Безкровна війна” Олександра Міщенка, 1991; “Врятована пам'ять” за ред. І. Магрицької, 2008; “Голодовка 1932–1933 на Переяславщині”, 2000; “Голодомори в Україні. Одеська область”, 2007; Столиця відчаю, 2006), а також електронний ресурс “Голодомор 1932–1933. Харківська область”.

Зразковими, з точки зору археографічного рівня можуть вважатися дві збірки: про голод на Переяславщині (2000) та Луганщині (2008). Упорядники першого видання працювали лише з одним районом. Подано дані про інтерв'юєрів (наукові працівники, посадовець, вчителі шкіл, житель села, студенти та учні). Усноісторичні джерела згруповані у групи за назвою села. Припускаємо, що інтерв'юєри уточнювали місце проживання респондентів під час голоду, а не просто подавали сучасне місце проживання (припускаємо, бо це питання не

²⁶ Лариса Левченко, “Збір, приймання на державне зберігання та організація використання свідчень жертв і очевидців Голодомору 1932–1933 рр. в Україні”, *Архіви України* 5–6(262) (2008), доступно 11 листопада 2021, http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2008_5-6%28262%29_3.

²⁷ *Голодомор 1932–1933 років на Сумщині*, упоряд. Л. Покидченко, 1 вид. (Суми: Вид-во “Ярославна”, 2006). 215.

²⁸ Мицик, “Вступ”, т. 10, 8; Мицик, “Вступ”, т. 10, 453.

²⁹ Турченко, “Пізнати правду...”, 11.

³⁰ Магрицька, “Від упорядника”, 25.

³¹ Мицик, “Вступ”, т. 8, 6.

висвітлено у Передньому слові). У межах кожного села свідчення подано в алфавітному порядку прізвищ інформантів. У легенді зазначено прізвище інтерв'юера, рік та місце запису, а також рік народження та прізвище, ім'я та по батькові респондента³².

Високим рівнем археографічної культури вирізняється збірка І. Магрицької, робота над якою очевидно потребувала більше зусиль, адже йдеться не про один район, а про цілу область. Тут також присутні дані про інтерв'юерів: зазначено ким і коли записано нарратив. Села не лише співвіднесено з районами, але й зазначена приналежність до сілрад. Текст передано відповідно до особливостей мовлення респондентів, із збереженням наголосів та діалектизмів. Упорядниця також подає історію експедиційного проекту³³. Додамо, що обидва видання публікують виключно усні свідчення (без документальних джерел).

Серед недоліків обох публікацій можна назвати відсутність нумерації свідчень. З використаних нами збірників нумерація взагалі присутня лише в одному виданні – “Столиця відчаю”³⁴. Не уточнено місця зберігання оригіналів розшифрованих інтерв'ю та/або технічних носіїв (якщо вони застосовувались – аудіо- чи відео-файли запису розмови). Також не зазначено методик інтерв'ювання у збірці по Переяславщині (незрозуміло, чи був у розпорядженні інтерв'юерів запитальник).

Щодо наукового апарату, то показчик свідчень нами було виявлено у виданні “Пам'ять народу”³⁵, хоча формат фіксації населених пунктів у ньому не уніфікований. Зміст у виданнях про голод на Луганщині, Одещині та Переяславщині оформлено так, що видно дані і респондента, і населеного пункту, прив'язаного до нього, – тобто такий зміст фактично виконує роль показчика, ще й із зазначенням сторінок³⁶.

³² Голодовка: 1932–1933 роки на Переяславщині. Свідчення, упорядники Юрій Авраменко, В'ячеслав Гнатюк. (Переяслав-Хмельницький; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000). 445 с. Тут і в інших подібних випадках, коли подається повна інформація про респондента, ми, знову таки, припускаємо, що це питання погоджувалося з респондентами і жодних порушень законодавства щодо захисту персональних даних тут немає.

³³ Врятована пам'ять. Голодомор 1932–33 років на Луганщині: свідчення очевидців, упорядник Ірина Магрицька, т. 1. (Луганськ: Промдрук, 2008), 18–450.

³⁴ “Свідчення людей, які пережили Голодомор”, Столиця відчаю. Голодомор 1932–1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Свідчення, коментарі, упорядник Тамара Поліщук. (Харків: Видання часопису “Березіль”, 2006). 27–231.

³⁵ Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 років. Свідчення. Книга перша, упорядники Олександра Веселова, Олександр Нікілев. (Київ: ВД “КАЛИТА”, 2009). 901–934; Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 років. Свідчення. Книга друга, упорядники Олександра Веселова, Олександр Нікілев. (Київ: ВД “КАЛИТА”, 2009). 891–919

³⁶ Врятована пам'ять. Голодомор 1932–33 років на Луганщині: свідчення очевидців, упорядник Ірина Магрицька, т. 1. (Луганськ: Промдрук, 2008), 452–453. Голодомори в Україні: Одеська область 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи, автори Лілія Білоусова та ін. (Одеса, 2007). 4–8; Голодовка: 1932–1933 роки на Переяславщині. Свідчення, 441–443.

Список інтерв'юєрів та їхній рід занять подано лише у виданні про голод на Переяславщині та Луганщині. У низці видань припускаємо, що упорядники і були інтерв'юєрами (О. Міщенко, В. Маняк та Л. Коваленко). Ю. Мицик перераховує інтерв'юєрів у вступі до томів та подає їх у тексті, але часто все одно незрозуміло, звідки взято усноісторичне джерело (з преси/видання чи було результатом інтерв'ювання особою, залученою до проєкту упорядником).

Висновки

Як засвідчив історіографічний аналіз, науковці переважно зверталися до *джерелознавчих аспектів* усноісторичних джерел з теми. Натомість *специфічні археографічні* аспекти публікацій артикулювалися небагатьма науковцями (С. Білівненко, Т. Боряк, О. Веселова, Л. Іваннікова, Б. Клідт, І. Магрицька, о. Ю. Мицик, В. Тимофеев).

Нами було виокремлено десять груп чинників (вони згруповані у три проблемні блоки), що характеризують якісні параметри введення до наукового обігу масиву усноісторичних джерел. Перша рубрика характеризує проблеми, пов'язані безпосередньо з публікацією досліджуваних джерел (відсутність єдиного методичного центру та єдиних прийнятих рекомендацій, що своєю чергою спричинене економічними обставинами та кризою гуманітаристики в 1990-ті рр.).

Важливим є розуміння природи походження усноісторичного джерела, тобто причетності до його творення не лише респондента (*автора* свідчення), але й інтерв'юєра (який стає по суті *співавтором* наративу). Третім актором, що також виконує відповідальну функцію, виступає *публікатор свідчень* (або ж *упорядник видання*, якщо це не інтерв'юєр). З цим пов'язані дві наступні рубрики, в які згруповані проблемні аспекти публікації свідчень очевидців голоду з точки зору особи, яка погодилась дати інтерв'ю, та особи, яка його записує.

З респондентами пов'язані такі чинники, як тиск часу через відхід покоління та травматичність події. З боку ж інтерв'юєрів на археографічну культуру видання впливають фаховість; повнота даних легенди, зокрема, місцеперебування свідка у момент голоду; географічна диспропорція записування усної історії; розпорошення місць архівного зберігання усноісторичних джерел у разі їхнього передавання на зберігання; відсутність таких даних для низки колекцій усноісторичних джерел.

Наведений аналіз археографічних аспектів публікацій усноісторичних джерел, сподіваємось, може стати у пригоді при підготовці подібних видань у майбутньому (адже, нагадаємо, існують *значні масиви зібраних, але не введених до наукового обігу свідчень*). Будучи свідомими певних проблем, пов'язаних як із здатністю респондента *пригадати* і *оповісти*, так і спроможністю інтерв'юєра *записати* та *відтворити* цей наратив упорядники зможуть інтегрувати у виданні максимальну кількість даних і зробити це максимально коректно.

Короткий огляд обраних для аналізу публікацій усноісторичних джерел дозволяє говорити, що упорядники здебільшого не вважали за необхідне окреслити у вступних статтях базові засади та специфіку записування та підготовки до друку саме такого виду історичного джерела. Часто-густо у таких збірниках навіть відсутні зведені дані про інтерв'юерів.

Легенда до публікації усноісторичного джерела (передусім коректне означення місця проживання респондента під час досліджуваних подій) є чи не найбільш проблемним місцем проаналізованих видань. З-поміж них (а це півтора десятки томів спеціальних видань) лише два могли б вважатися зразковими; їхні упорядники продемонстрували розуміння базових засад едичійної археографії стосовно цього виду історичних джерел (повнота даних про рік та місце запису, автора свідчення та інтерв'юера тощо). Лише одне видання ретельно і дбайливо дослівно передає мову інформанта.

З огляду на завершення процесу записування усних свідчень від очевидців сьогодні вкрай актуалізується проблема створення *єдиної інтегрованої бази свідків та їхніх свідчень*. Така база могла б стати складовою Цифрового архіву Голодомору в Україні, що вже успішно функціонує в Мережі³⁷. Із впевненістю можна стверджувати: це дозволить створити новий потужний електронний ресурс з великим інформаційним потенціалом та вивести дослідження проблеми Голодомору в Україні на нові обрії.

REFERENCES

- Bilivnenko, Serhii. "Metodyka zbyrannia usnykh svidchen z istorii Holodomoru 1932–1933 roku". *Holodomor 1932–1933: zaporizkyi vymir*, red. kolehiia Fedir Turchenko, Viktor Chabanenko ta in. Zaporizhzhia: Prosvita, 2008. 189–195. (in Ukrainian).
- Boriak, Hennadii, Lobuzina, Kateryna and Yurkova, Oksana. "Tsyfrovyj arkhiv Holodomoru v Ukraini 1932–1933 rr. iak universalnyj dzherelnyj merezhevij resurs: ädokumentalnyj ta vizualnyj segmenty ghjektu". *Ukrajinskyj istorychnyj zhurnal* 2 (2021): 138–153. (in Ukrainian).
- Boriak, Tetiana. "Usna istoriia Holodomoru: teoretyko-metodolohichni i dzhereloznavchyi vymiry". 1933: "I choho vy shche zhyvi?", uporiad. Tetiana Boriak. Kyiv: TOB "Vydavnytstvo 'Klio'", 2016. 22–118. (in Ukrainian).
- Ivannikova, Liudmyla. "Usni memoraty pro holod". *Slovo Prosvity* 31 (408), 2–8 serpnia (2007): 5. Accessed November 11, 2021, <http://slovoprosvity.org/pdf/2007/Slovo-31.pdf> (in Ukrainian).
- Ivannikova, Liudmyla. "Pamiat liudska ne vyvitriuietsia". *Ukrainskyi holokost 1932–1933: svidchennia tykh, khto vyzhyv*, uporiad. o. Yu. Mytsyk, t. 6. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2008. 23–30. (in Ukrainian).

³⁷ Див.: <http://holodomor-era.history.org.ua>; також: Геннадій Боряк, Катерина Лобузін та Оксана Юркова, "Цифровий архів Голодомору в Україні 1932–1933 рр. як універсальний джерельний мережевий ресурс: документальний та візуальний сегменти проекту", *Український історичний журнал* 2 (2021): 138–153.

- Holodomor v Ukraini 1932–1933 rr.: bibliohrafichni pokazhchyk*, uporiadnyky Larysa Burian i Inna Rikun, vyp. 1. Odesa; Lviv: Vyd-vo M. P. Kots, 2001. (in Ukrainian).
- Holodomor v Ukraini 1932–1933 rr.: bibliohrafichni pokazhchyk*, uporiadnyky Larysa Burian i Inna Rikun, vyp. 2. Odesa: Vyd-vo Studiiia “Nehotsiant”, 2008. (in Ukrainian).
- Holodomor v Ukraini 1932–1933 rr.: bibliohrafichni pokazhchyk*, uporiadnyky Larysa Burian i Inna Rikun, vyp. 3. Odesa, 2014. 685 s. Accessed November 11, 2021, http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0010446 (in Ukrainian).
- Holodomor 1932–1933 rokiv na Sumshchyni*, uporiadnyk L. Pokydchenko, pershe vydannia. Sumy: Vyd-vo “Iaroslavna”, 2006. (in Ukrainian).
- Holodomory v Ukraini: Odeska oblast 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Doslidzhennia, spohady, dokumenty*, avtory Liliia Bilousova ta in. Odesa, 2007. (in Ukrainian).
- Holodovka: 1932–1933 roky na Pereiaslavshchyni. Svidchennia*, uporiadnyky Yurii Avramenko, Viacheslav Hnatiuk. Pereiaslav-Khmelnytskyi; Kyiv; Niu-York: Vyd-vo M. P. Kots, 2000. (in Ukrainian).
- Kasianov, Heorhii. *Rozryta mohyla. Holod 1932–1933 rokiv u politytsi, pamiaty ta istorii (1980-ti – 2000-ni)*. Kharkiv: Folio, 2019. (in Ukrainian).
- Klid, Bohdan. “‘Bila knyha pro chorni spravy Kremli’: 60 rokiv zгодom”. *Historians* 1 chervnia (2014), chastyna II, Accessed November 11, 2021, <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1181-bohdan-klid-bila-knyha-pro-chorni-dila-kremli-shistdesiat-rokiv-zhodom-chastyna-ii> (in Ukrainian).
- Levchenko, Larysa. “Zbir, pryimannia na derzhavne zberihannia ta orhanizatsiia vykorystannia svidchen zhertv i ochevydtsiv Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini”. *Arkhivy Ukrainy* 5–6 (262) (2008): 16–22. Accessed November 11, 2021, http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2008_5-6%28262%29__3. (in Ukrainian).
- Mahrytska, Iryna. “Vid uporiadnyka”. *Vriatovana pam’iat. Holodomor 1932–33 rokiv na Luhanshchyni: svidchennia ochevydtsiv*, uporiadnyk Iryna Mahrytska, t. 1. Luhansk: Promdruk, 2008. 18–25. (in Ukrainian).
- Melitopolskyi miskyi kraieznavchnyi muzei. Vechir pamiaty “Neoholoshena viina”. 24 lystopada 2017 r. Accessed November 11, 2021, <http://melitopol-museum.zp.ua/news/77>. (in Ukrainian).
- Mytsyk, Yurii o. “Vstup”. *Ukrainskyi holokost 1932–1933: svidchennia tykh, khto vyzhyv*, uporiad. o. Yurii Mytsyk, Liudmyla Ivannikova, t. 3. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2006. 6–13. (in Ukrainian).
- Mytsyk, Yurii o. “Vstup”. *Ukrainskyi holokost 1932–1933: svidchennia tykh, khto vyzhyv*, kerivnyk proektu o. Yurii Mytsyk, t. 8. Kyiv, 2012. 5–8. (in Ukrainian).
- Mytsyk, Yurii o. “Vstup”. *Ukrainskyi holokost 1932–1933: svidchennia tykh, khto vyzhyv*, za red. o. Yurii Mytsyka, t. 10. Kyiv, 2014. 5–8. (in Ukrainian).
- Pamiat narodu: henotsyd v Ukraini holodom 1932–1933 rokiv. Svidchennia. Knyha persha*, uporiadnyky Oleksandra Veselova, Oleksandr Nikiliev. Kyiv: VD “KALYTA”, 2009. (in Ukrainian).
- Pamiat narodu: henotsyd v Ukraini holodom 1932–1933 rokiv. Svidchennia. Knyha druha*, uporiadnyky Oleksandra Veselova, Oleksandr Nikiliev. Kyiv: VD “KALYTA”, 2009. (in Ukrainian).

- Shatalina, Yevheniia. “Vklad Volodymyra Maniaka i Lidii Kovalenko u stvorennia dzherelnoi bazy Holodomoru”. *Holodomor 1932–1933 rr. v Ukraini: prychny i naslidky. Mizhnarodna naukova konferentsiia, Kyiv, 9–10 veresnia 1993 r.: materialy*, vidp. red. Stanislav Kulchytskyi. Kyiv, 1995. 167–170. (in Ukrainian).
- “Svidchennia liudei, yaki perezhly Holodomor”. *Stolytsia vidchayu. Holodomor 1932–1933 rr. na Kharkivshchyni vustamy ochevydtsiv. Svidchennia*, komentari, uporiadnyk Tamara Polishchuk. Kharkiv: Vydannia chasopysu “Berezil”, 2006. 25–231. (in Ukrainian).
- Turchenko, Fedir. “Piznaty pravdu...”. *Holodomor 1932–1933: zaporizkyi vymir*, red. kolehiia Fedir Turchenko, Viktor Chabanenko ta in. Zaporizhzhia: Prosvita, 2008. 6–22. (in Ukrainian).
- Tymofeiev, Valerii. “Do istorii pojavly “Neoholoshenoï viiny””. *Holodomor 1932–1933: zaporizkyi vymir*, red. kolehiia Fedir Turchenko, Viktor Chabanenko ta in. Zaporizhzhia: Prosvita, 2008. 231–234. (in Ukrainian).
- Ukrainskyi Holokost 1932-1933: svidchennia tykh, khto vyzhyv*, za red. o. Yu. Mytsyka, t. 10. Kyiv, 2014. (in Ukrainian).
- Veselova, Oleksandra. “Ukrainski zbirnyky dokumentiv i materialiv z pytan holodomoru”. *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky*, redkol. Valerii Smolii (holova) ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 2003. 50–72. (in Ukrainian).
- Vriatovana pam’iat. Holodomor 1932–33 rokiv na Luhanshchyni: svidchennia ochevydtsiv*, uporiadnyk Iryna Mahrytska, t. 1. Luhansk: Promdruk, 2008. (in Ukrainian).

**PUBLICATION OF HOLODOMOR (1932-1933)
ORAL HISTORY SOURCES IN UKRAINE:
ARCHEOGRAPHIC PERSPECTIVE**

Tetiana Boriak

Taras Shevchenko Kyiv National University (Doctoral studies),
64/13 Volodymyrska str., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7472-0014>

Despite huge massive of published collections of Holodomor oral sources, not much analysis is devoted exactly to archeographic aspect of publication that allows usage of this type of historical sources. The researchers mostly paid attention to content analysis of such sources. When we approach researchers who were at the same time editors of Holodomor oral history books, we can see that they focused on interviewers (who they were; what mistakes they did during field work) and the problems of writing down of narratives. For many years the authors had been working on the maps for the GIS-Atlas of the Holodomor. This project had made it possible to incorporate about 2,000 of oral history sources into the database. Much more oral history sources had been investigated for this project. Therefore, on the base of this work with this type of sources the author has managed to separate 10 groups of factors that influence final product: publication of collection of Holodomor oral history sources. Furthermore, for convenience the author divides these 10 groups into three units. For convenience – because these 10 aspects are interrelated. But for better representation of the problems such division into three units had been made.

First unit includes problems tied directly with publication: absence of one united methodological center and integrated accepted recommendations. Such situation is caused by economic conditions and crisis of the humanities in 1990-s. Taking into account dual essence of oral history source, the author

has suggested next two, second and third unit. Second unit is tied to a figure of a respondent (time of interview, taking into account passing away of Holodomor survivors' generation, and traumatic experience of living through the Holodomor. The last one, third unit treats the problems of archeography of publication of oral history sources through the prism of interviewer (his/her professional background and preparation; fullness of a legend data, in particular, residence of a survivor during the famine; geographic disproportion of Holodomor oral history writing down; multiple location of archives that preserve oral history sources (in case of their transferring there at all); absence of such data for many collections of oral history sources at all.

Suggested by the author specificity of archeographic culture of Holodomor oral history sources publication can be used for further preparation such collections of documents for publication and can improve their quality and widen source base of history science. Finally, the author suggests sample of collections of published Holodomor oral history sources (15 books and series of publications). Keeping in mind 10 factors analyzed above, the researcher analyzes level of archeographic culture of these books. She selects two of the latter: Holodomor oral history sources in Pereiaslav (2000) and Luhans'k (2008) area. These books, in comparison to others, could fill legends of published sources at maximum level and to compile apparatus criticus. Second edition, being compiled by a philologist, even reproduces language and dialect peculiarities of respondents.

Keywords: Holodomor, Holodomor oral history, collections of testimonies, archeography, interviewer, respondent.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2021

Стаття прийнята до друку 20.12.2021